

УЎК (УДК, UDC): 891.712
DOI: 10.36078/1564997372

ҚОРАҚАЛПОҚ НОВЕЛЛАЛАРИНИНГ БАДИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Дильфузада Энуаровна КАМАЛОВА
Докторант
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ
гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти
Нукус, Қорақалпоғистон
dilkamalova@mail.ru

Аннотация

Мазкур мақолада новелла жанри ва унинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилган. Ушбу соҳада тадқиқотлар олиб бораётганларнинг жанр юзасидан айтган фикрлари келтирилган. Шунингдек, жаҳон ва маҳаллий ёзувчилар новеллалари шарҳланган. Шулардан келиб чиқсан ҳолда, қорақалпоқ адабиётидаги новелла жанридаги асарлар, бугунги қорақалпоқ новеллистлари бадиий маҳорати таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: новелла; жанр; адабиёт; ёзувчи; ижод; намуна; ҳикоя; ҳодиса; инсон; воқеа; тадқиқот; хусусият; атама; асар; манзара.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ КАРАКАЛПАКСКИХ НОВЕЛЛ

Дильфузада Энуаровна КАМАЛОВА
Докторант
Каракалпакское отделение Академии наук
Республики Узбекистан, Каракалпакский
научно-исследовательский институт гуманитарных наук
Нукус, Каракалпакистан
dilkamalova@mail.ru

Аннотация

В статье уделяется внимание жанру новеллы и её своеобразности. Приводится мнение экспертов о жанре, в том числе анализируются новеллы зарубежных и местных писателей. Исходя из этого, с различных сторон изучены произведения каракалпакской литературы в жанре новеллы. Также рассматриваются и анализируются проблемы художественного мастерства в произведениях современных каракалпакских новеллистов.

Ключевые слова: новелла; жанр; литература; писатель; творчество; образец; рассказ; событие; человек; происшествие; исследование; особенность; термин; произведение; картина.

ARTISTIC PECULIARITIES OF KARAKALPAK NOVELS

Dilfuza Enuarovna KAMALOVA
Researcher (PhD)
Karakalpak Research Institute of Humanitarian
Sciences of the Karakalpak Branch of Academy

Abstract

The article pays a special attention to the genre of novel and its peculiarities. There are experts' viewpoints about the genre. In addition, novels of local and world writers are analyzed. What is more, various works in Karakalpak literature belonging to the novel genre have been diversely investigated. Furthermore, problems concerning artistic skills in works of modern karakalpak novel writers are discussed and analyzed.

Keywords: novel; genre; literature; writer; work; exponent; narration; event; human; incident; investigation; feature; term; writing; view.

Новелла итальян тилидан олинган бўлиб, русча *новость*, яъни янгилик маъносини англатади. Мазкур жанрга хос асарларда инсон ҳётидаги ярқ этган ҳодисалар, яъни кутилмаган воқеалар акс эттирилади(6). Шунингдек, ҳёёт ҳақиқати, турмуш ҳодисалари ҳикояга қараганда жуда қисқа лаконизмга асосланган бўлиб, у инсон қалбидаги ички кечинма ва ҳис-туйғуларни асосан, чуқур лиризм орқали бериш, тўсатдан кескин бурилиши воқеаларни тасвирлаш, фикр ва мулоҳаза орқали воқеалар хулосасини аниқ ечиб беришга қаратилганлиги билан ажralиб туради.

Тадқиқотчи Е. М. Мелетинский жанр хусусида шундай дейди: “Қисқалик новелланинг асосий хусусияти ҳисобланади. Қисқалик новеллани катта эпик жанрлардан, асосан, роман ва повестдан ажратиб туради, шу билан бирга, уни эртак, қаҳрамонлик достонлари, афсона, латифалар билан бирлаштиради” (3, 4). Адабиётшунос В. П. Скobelев эса “ҳикоя” ва “новелла” атамаларининг жанрий ўзига хосликларини шундай изохлайди: “... новелла ўқувчидаги қизиқиши үйғотадиган ғаройиб майший ҳодиса, саргузаштни тасвирлаши зарур: новелладан фарқли ўлароқ, ҳикоя бу – типик майший муносабатлар ва жамоат ахлоқий ҳолати ҳақидаги қисқа асар ҳисобланиб, у кундалик ҳёёт манзараларини тасвирлади. Новеллада ёзувчи қаҳрамонлар ҳётидан ғаройиб воқеани кўрсатмоқчи бўлади, ҳикояда бу айнан одатий ҳолга, яъни ҳар куни ҳёётда бўладиган нарсага эътибор қаратилади” (4, 51).

Бизнингча, новелла, бу – қаҳрамонлар ҳётида юз берган ғайриодатий воқеа-ҳодисалардан ҳикоя қилса, ҳикоя – ижтимоий ахлоқнинг кичик манзарасини намойиш этади. Шунингдек, ўзбек адабиётида новелла жанри бўйича маҳсус тадқиқот ишини олиб борган А. Тошпўлатов: “Новелла ўртача ҳажмли воқеаларга бой, реал ҳёёт манзараларини тежамкорлик билан баён этувчи аниқ фабулали асаддир. Новелла учун воқеаликнинг тасвирида таъриф-тавсиф бегона. У қаҳрамон ички кечинмаларини сиқиқлик билан акс эттиради.

Воқеалар ривожида бирдан ечимга олиб келадиган аниқ ва қутилмаган ўзгариш бўлиши талаб этилади” (5, 11) – деб, новелланинг жанрий хусусиятини очиб беради. Чиндан ҳам, новелла инсон ҳаётидаги қисқа, ҳаттоқи, бир лаҳзалик воқеани тасвирлаб, унга ечим ва чуқур ғояни сингдиради.

Новелла жаҳон адабиётида кенг оммалашган жанрлардан бири хисобланади. Айниқса, машхур ёзувчилар Ги Де Мопассон, Эмиль Золя, Проспер Мериме, Василь Стефаник, Эрнест Хеменгуэй, Джек Лондон, Азиз Несин, Антон Павлович Чехов ижодида мазкур жанрнинг ўзига хос қирралари ва намуналарини кўриш мумкин. Новелла жанри миллий адабиётимизда ҳам ривожланди. Жумладан, Абдулла Қаҳхор, Шукур Холмирзаев, Назар Эшонқул ва бошқа ёзувчилар ижодида ушбу жанр намуналарини яққол кўриш мумкин.

Қорақалпоқ адабиётида новелла жанрининг пайдо бўлиши ўтган XX асрнинг 70-йилларига тўғри келади. Бугунги кунга келиб эса қорақалпоқ новеллалари ғоявий-тематик, жанрий ва услубий жиҳатдан ҳар томонлама ривожланди. Албатта, адабиётимизда пайдо бўлган ҳар бир янги жанрдаги асарларнинг ривожланиши иқтидорли ёзувчиларнинг ижоди ва изланишлари билан боғлиқ адабий жараён хисобланади. Бунга яққол мисол сифатида қорақалпоқ адабиётида новелла жанри бўйича илк маротаба қалам тебратади бошлаган ва мазкур жанрда узлуксиз ижод қилиб келаётган Алписбой Султанов, Марат Таумуратов, Кенес Смамутов ва Ўмирбой Утеёлиевни келтириб ўтиш жоиз. Шу билан бирга, Минойхан Жуманазарова, Бозорбой Есмурзаев, Хурлиман Утемуратова, Гулайим Турсинова, Гулнора Ибрагимова каби ёзувчиларнинг ижодида новелла ёзишга бўлган кучли иштиёқ кўзга ташланади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, бугунги кун қорақалпоқ насида ёзувчининг маҳорати асаддаги сюжетни ривожлантириш, кучайтириш учун ундаги конфликт ва қаҳрамон психологиясини жонлантириб тасвирлашида намоён бўлади. Бундай маҳоратни қорақалпоқ ёзувчиси М. Таумуратов новеллаларида яққол кўриш мумкин. Улар жанрий ва бадиий жиҳатдан бир қанча хусусиятларга эга. Ёзувчи, биринчидан, новеллаларига мавзу танлашда, иккинчидан, сюжет ва композицияни шакллантиришда, учинчидан эса ғоявий-тематик хусусиятлари билан бошқалардан ажралиб туради. Шунинг билан бирга, муаллиф қаҳрамонларнинг руҳий-психологик ҳолатларини, ички кечинмаларини маҳорат билан тасвирлаш истеъдодига эга. Масалан, унинг “Турмушнинг иккинчи қонуни”, “Йўл четидаги кўланка”, “Жолли”, “Бир тақдирнинг иши бу...”, “Ёлғизлик салмоғи”, “Тирикчиликнинг биринчи

формуласи”, “Тақдир йўлларининг кесишмаси” ва бошқа новеллалари ҳаёт ҳақиқатини аниқ тасвирлаши ва инсонларнинг ички кечинмаларини, руҳий ҳолатларини кучли ҳиссиётлар орқали очиб бериши билан ўкувчида ижобий таассурот қолдиради. Шунингдек, ёзувчининг “Бир тақдирнинг иши бу...” (1) новелласида инсонларнинг ўзаро қадр-қиммати, фарзанднинг ота-онага меҳри қаҳрамонларнинг ички кечинмалари орқали яхши тасвирлаб берилган. Асар воқеалари қисқа вақт асосига қурилган бўлиб, унда юз берган биргина конфликт воқеаларнинг ўзгача тус олиши ва қаҳрамонларнинг психологиясига таъсир қиласи. Асар воқеалари шифохонада ётган бемор чол ўзини кўришга касалхонага келганларга норози гапиришидан бошланади. У бугунги турмуш тарзига, жамиятга, шунингдек, касалхона хизматига ҳам норозилигини билдиради:

– Бу дорининг сира ҳам фойдасини сезмадим.

– Аччиқми? – деди кампири қизиқиб.

– Билинмайди аччиқлиги. Вой-бу, бу ерда ҳаммаси пул экан. Анови чойни ҳам сотиб кетди. У-у Генжабой, бунинг ичida, – деб ўғлига тумбани кўрсатди” (1, 24). Чолнинг бу каби хатти-ҳаракатлари уни кўргани келган қизининг шифокорлар билан кескин конфликтига сабабчи бўлади.

“– Главврачингизга бораман! Пулдан бошқа сўрайдиганингиз борми?! Ахволларингиз қалай, деб сўрай оласизларми?! Аксирса ҳам пул, бу қанақаси! Шу пенсионер кампир-чолда нима бор деб ўйлайсизлар?! Ўзи бир ҳафталик умри қолган бўлса! Ундан ҳам пул сўрасангар!... ” (1, 25). Бундай ичдан муздек бўлиб отилиб чиқсан бир оғиз сўз ва юз берган бу конфликт бошқа қаҳрамонларнинг, яъни ташқаридан ўтирган ўғли ва кампирининг руҳиятига кучли таъсир қиласи ва шу орқали асарнинг асосий мазмуни очиб берилади. Бунда тасвирланган қиз образида унинг ота-онасига меҳрсизлиги қўринади. У савдога бутунлай шўнғиб, пулнинг оқ-қорасини яхши ажратган, унинг тубсиз йўлида сарсон кезган, касалланиб ётган чолнинг қирқ етти яшар ёлғиз қизидир. Бу совуқ сўздан кейин ўғли Генжабой ва кампирининг чолга бўлган ачиниш ҳислари уларнинг ички кечинмалари, руҳий ҳолатлари орқали маҳорат билан тасвирланганлиги қўйидаги парчада аниқ кўринади: “... касал чол билан қирқ тўққиз йил жуфт бўлган аёлнинг кўз қораҷиқларини қўрқинч ва ташвиш ҳислари аллақачон эгаллаб, юзини рангсиз туслар бўяб ўтган экан!” (1, 25). Қаҳрамоннинг ички дунёсини шу тарзда – унинг юзи орқали таъсири қилиб ифодалаш ёзувчи маҳоратидан дарак беради. Асарда юз бераётган конфликт янада кучаяди. Натижада чолнинг изидан келганлар уни касалхонадан олиб кетишга тайёрланишади. Она-боланинг олдига тушиб бораётган оиланинг

кенжА фарзанди яқин орада ҳаммасининг паноҳи – отасидан ажралишини шу пайтда англайди. Улар отасини олиб кетишга уринишса ҳам “қўйинг, бундай қилманг болаларим, шифо берса юқар, тентаклик қилган экансизлар доктор билан урушиб”, – деб касалхонада қолгиси келади. Сўнг муаллиф асарда кампирнинг руҳий ҳолати орқали инсонлар орасидаги қадр-қиммат, вафодорлик, меҳр-муҳаббат каби ҳисларни таъсири қилиб ифодалайди ва бадиий воситалардан моҳирона фойдаланган ҳолда кампир ҳамда чолнинг ўтган умрига назар ташлайди. Уларда қаҳрамоннинг ҳаёлоти, хотиралари лирик чекиниш воситасида берилган, бундай бадиий тасвирлаш санъати асар композициясида ва характерларни психологик жиҳатдан теран очиб беришда аҳамиятлидир. Таниқли танқидчи Ж.Есенов буни шундай таърифлайди: “Қаҳрамонларнинг психологиясини ўқувчиларга тўлиқ ва аниқ етказишда лирик чекинишларнинг, умуман, лиризмнинг алоҳида ўрни бор” (2, 40). Прозадаги лиризм асар композициясида қаҳрамонларнинг ўйлари, ички кечинмалари, турмушга муносабати ва ҳисларини очишга кенг имконият беради. Кампир ва чол қирқ тўкқиз йил бирга яшаб, бир қиз ва беш ўғилни вояга етказадилар. Лекин, афсуски, қизи ўз оғзи билан чолнинг бир ҳафталик умри қолганини айтмоқда. Бу сўзлар кампирни эсанкиратиб қўяди.

Новелланинг ўзига хос жанрий хусусиятларидан бири сюжетнинг кутилмаган томонга ўзгариши ҳисобланади. Генжабой ўз иши билан Хўжайлида бир тўйда хизматда юрганида изидан совуқ хабарни эшитади. “– Тинчликми, отамга нима бўлди? – деди у кўзлари катталашиб, бу хабарнинг қандай оғирлигини билса ҳам, лекин трубканинг нариги томонидаги енгил товуш бошқа хабар айтди.

– Теззз ет-т, онам оғир бўлаяпти!” (1, 26). Демак, Генжабой онасидан ажралиб, етим қолади. Сюжетнинг бу тарзда кескин ўзгаришига аввалги – қизининг шифокорлар билан бўлган конфликти ва унинг “бир ҳафталик умри бўлса” деган бир оғиз совуқ сўзи сабаб бўлади. Генжабой отасини олиб келиш учун касалхонага борганида чол аллақачон бўлган воқеаларни сезиб ўтирган эди.

“– Ҳай бечора кампирам-ай, бугун тушимда кўрибман. “Онам ёнига чақирайпти”, – дея ҳайқирсам ҳам қайрилмай кетганди, ҳа бояқиши кампирам-ай...” (1, 26) – деб чолнинг ички кечинмаларида кампирига бўлган ачиниш ҳислари тасвирланади. Асар муаллифнинг баёни – турмуш ҳақиқатини тасвирлаши билан якунланади. “Отаси касалхонада қийналаётганда ҳам, йўлда машинада келаётганда ҳам, ҳаттоқи жаноза бўлаётган кўчага қайрилганда ҳам Генжабой бир ҳақиқатни ҳали билмас эди. Сабаби, пойдевори билан деворлари

эскира бошлаган бу катта ҳовлида бир юз саккиз соатдан сўнг яна бир шундай мусибат йиғини бўлишини ҳеч ким билмайди!

Нима деганда ҳам бу – бир тақдирнинг иши эди-да …” (1, 27).

Бундан қўриниб турибдики, новелла ҳаётий воқеаларга, чуқур лиризм ва кескин драматизмга бой бўлиб келар экан.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, қорақалпоқ ижодиётида новелла жанрининг пайдо бўлиши ва мазкур жанр имкониятлари адабиёт оламига иқтидорли ижодкорларнинг қўшилишига сабаб бўлди. Новеллаларда турмуш воқеалари ҳикояга қараганда жуда қисқа лаконизмга асосланган ва унда инсон қалбидаги ички кечинма ва ҳис-туйғулар кўпроқ теран лиризм орқали ифодаланади, кутилмаган ҳодисалар акс эттирилади. Шунингдек, воқеалар хулосаси аниқ кўрсатиб берилиши билан алоҳида аҳамиятлидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. «Эмиўдэръя» журнали, 2010. № 6. – Б. 24–27.
2. Есенов Ж. Шеберликтиң сырлары. – Нөкис, Қарақалпақстан, 1986. – 100 с.
3. Мелетинский Е.М. Историческая поэтика новеллы. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990, – 275 с. Историческая поэтика новеллы
4. Скобелев В.П. Поэтика рассказа. – Воронеж. ВГУ. 1982. – 155 с.
5. Тошпўлатов А. Ўзбек адабиётида новелла жанри ва унинг бадиияти (А.Қаххор, Ш.Холмирзаев, Н.Эшонқул ижоди мисолида): Филол. фан. буйича фалс. док. (PhD) дисс. автореферати. – Самарқанд. 2018. – 52 с.
6. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

REFERENCES

1. “Amiwa’rya” magazine, 2010, No 6, pp. 24–27.
2. Esenov J. *Sheberliktin' sirlari*, Nukus: Karakalpakstan, 1986, 100 p.
3. Meletinskiy E.M. *Istoricheskaya poetika novelli* (Historical poetics of the novel), Moscow: Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, 1990, 275 p.
4. Skobelev V.P. *Poetika rasskaza* (Poetics of the story), Voronej, VGU, 1982, 155 p.
5. Toshpo'latov A. *O'zbek adabiyotida novella janri va uning badiiyati* (Novella genre and its artistry in Uzbek literature), Extended abstract of candidate's thesis, Samarkand, 2018, 52 p.
6. available at: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.